

Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen (udg.):
11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2006

INKORPORERING – NOGLE SÆRTILFÆLDE

Af Karen Margrethe Pedersen (Københavns Universitet)

Konstruktioner med inkorporeret objekt er konstruktioner som *pudse vinduer* og *dække bord*. Konstruktionerne betegner mere eller mindre konventionelle handlinger. Det er naturligvis kulturspecifikt, hvilke handlinger der er konventionelle, og man har eller havde i det bondesamfund, som jeg beskæftiger mig med som dialektforsker, et stort antal inkorporeringsforbindelser, der er fremmede for moderne byboer: *skære hakkelse*, *bære avner*, *køre mælk*, *trille tørv*, *klæde lig*, *gemme ild*, *lukke gærde*, *gøre dage* og mange hundrede andre. De hører til det, man i ordbøgerne kalder "faste forbindelser".

Konstruktionerne har enhedstryk: Det hedder *pudse 'vinduer* med inkorporering, men *'pudse 'vinduerne* uden inkorporering. Det inkorporerede objekt er i nøgen form, det er non-referentielt, og objekt og verbum udgør en begrebsmæssig enhed. Med *pudse vinduer* refereres ikke til bestemte vinduer, men til den aktivitet, der består i vinduespudsning.

Forbindelserne er som regel leksikaliserede mht. udtryk. Det hedder *pudse vinduer*, ikke *pudse vindue*, fordi det er almindeligt, at man pudser flere vinduer. Men omvendt *dække bord*, ikke *dække borde*, fordi man normalt kun dækker ét bord.

Forbindelserne er også tit leksikaliserede mht. indhold. *Køre mælk* refererer ikke til en hvilken som helst mælkekørsel, men til det bierhverv at køre mælk fra gårdene til mejeriet.

Konstruktionerne har på alle disse punkter lighed med sammensætninger med verbal-substantiver – som *vinduespudsning* og *borddækning*. Sammensætningerne udgør også en trykgruppe, de har også non-referentielt "objekt", de udgør også en begrebsmæssig enhed, og de er tit leksikaliserede.

Alt dette er beskrevet udførligt i en række store artikler af Michael Herslund og Ole Nedergaard Thomsen, som jeg kan henvise til. Jf. litteraturlisten.

Det, jeg her vil præsentere, er nogle afvigelser fra normen – nogle sære konstruktioner, hvor intransitive verber og reciprokke verber har tilknyttet et inkorporeret led "umiddelbart", uden præposition, som i fraserne *hoppe paradys* og *rykkes tov*.

Man kan anskue inkorporering som verbets måde at danne sammensætning på. Det danner "løse sammensætninger" med Mikkelsens terminologi (Mikkelsen 1911:354ff), og det kan normalt ikke danne "faste sammensætninger". *At vinduespudse* og *at borddække* er umulige. Omvendt danner verbalsubstantiverne faste sammensætninger, *vinduespudsning* og *borddækning*, og de kan ikke danne løse sammensætninger. *Pudsning vinduer* og *dækning bord* er umulige.¹ Og man kan anskue løs sammensætning for hensigtsmæssig, fordi verbet herved kan bevare sine valensrelationer. Man kan fx skelne mellem *fiske sten* og *fiske efter sten*. Det kan man ikke i sammensætningerne *stenfiskeri* og *stenfisker*.

Men i de konstruktioner, der skal præsenteres her, er valensrelationerne umarkerede – ligesom i sammensætningerne.²

Mit materiale stammer først og fremmest fra samlingerne til Ømålsordbogen, men jeg har også inddraget jysk materiale, fra Jysk Ordbogs samlinger, og jeg har set på norsk og svensk, ved hjælp af Norsk Ordbok og SAOB. Med en enkelt mulig undtagelse findes alle de typer, jeg analyserer, både i øsmål og i jysk, og både i dansk, norsk og svensk. Der er altså ikke tale om særdialektale konstruktioner. Men de enkelte fraser kan naturligvis være særdialektale.

Typen hoppe paradis

Typen *hoppe paradis* har intransitivt bevægelsesverbum. *Hoppe paradis* hedder det hos nogle, mens andre har *hoppe i paradis* eller *hoppe til paradis* med præposition.³ Jeg har nedenfor noteret konstruktioner med præposition i højre spalte, hvis jeg har fundet belæg på dem. Alle fraserne betegner varianter af samme leg:

hoppe paradis	hoppe i paradis, til paradis
hoppe himmerig	hoppe i himmerig, til himmerig
hoppe snegl	hoppe i snegl, til snegl
hoppe mølle	hoppe i mølle, til mølle
hoppe måne	hoppe til måne
hoppe hul	

¹ En undtagelse er verbalsubstantiver på *-en*, der normalt danner løse sammensætninger, fx *hans pudsen vinduer*. De tilsvarende dialektale verbalsubstantiver på *-ende* danner faste sammensætninger i sønderjysk, fx *hans vinduespudsende*, men løse sammensætninger i resten af landet, fx *hans pudsende vinduer* (Pedersen 1996). De løse sammensætninger har non-referentielt, inkorporeret objekt.

² Valensrelationerne i sammensætninger med verbalsubstantiver er beskrevet i Baron 1994 og 1995.

³ Man hopper *i* paradis, hvor *paradis* er betegnelse for hele figuren, men *til* paradis, hvor det er betegnelse for det sidste felt. Det samme gælder for fraserne med *snegl*, *mølle* og *måne*.

hinke paradis

hinke snegl

Der kan være variation mellem de to varianter af samme frase (fx *hoppe paradis* / *hoppe i paradis*) inden for samme geografiske område, men det er ikke givet, at varianten med præposition er den primære – hverken lokalt eller generelt. *Hoppe i paradis* kan være dannet sekundært, som en "normalisering" af *hoppe paradis*.

Paradis, himmerig, snegl osv. kan ikke tolkes som patiens. Man kan ikke *hoppe paradiset*. Substantivets semantiske rolle må være lokativ. Det samme gælder for substantivet i de følgende forbindelser:

hoppe, springe reb eller tov	hoppe i reb, i tov (dvs. sjippe)
rende, løbe bugneis	rende, løbe på bugneis (is der bugner, gynger)
rende, løbe svejteis	rende, løbe på svejteis (is der svejter, gynger)
springe våge	springe på våge (dvs. på isflager) ⁴
ride hærdetop	ride på hærdetop (på skuldrene af en voksen)
ride højskulder	ride på højskulder (på skuldrene af en voksen)
ride akselsadel ⁵	ride på eller i akselsadel (på skuldrene af en voksen)
løbe kongerække ⁶	
løbe spidsrod ⁷	løbe gennem spidsrod
løbe, feje, hale skred	løbe, feje, hale på skred (på glidebane) ⁸
glide, skride ise	glide, skride på ise
løbe skøjter	løbe på skøjter
løbe tridsko	løbe på æ tridsko (dvs. på skøjter)

Det er umarkeret, at substantivet har den semantiske rolle lokativ. Det svarer til, at førsteledet i tilsvarende faste sammensætninger med verbalsubstantiv er umarkeret for semantisk rolle. Man har sammensætningen *skøjteløb*, og man kan danne ad hoc-sammensætninger som *paradishopperi*, *rebspring*, *skulderridning*, *vågespring*, der har samme umarkerede valensrelationer. Typen *hoppe paradis* viser således lighed med faste sammensætninger.

⁴ Man springer over vågerne, så frasen *springe på våge* i højre spalte er sær.

⁵ *Ride hærdetop, højskulder, akselsadel* udtømmer ikke materialet. Der er omkring 25 synonymer hertil.

⁶ En leg, hvor man løber gennem en række af par, der danner port med armene (som i *bro, bro, brille*).

⁷ *Løbe spidsrod* bestod oprindeligt i at løbe gennem en række par, der var bevæbnede hver med en spidsrod, som de slog med. Det var en militær form for afstraffelse. Og man kunne dø af den.

⁸ *Skred* (med sideformerne *skrede, skredt*) betyder 'glidebane'. *Løbe, feje, hale* betegner hurtig bevægelse af sted.

Hvilke konsekvenser får det, at den semantiske rolle er umarkeret? I de fleste tilfælde får det nok ingen konsekvenser. Man kan ud fra verbets semantik slutte sig til, at der er tale om lokativ. Man kan selvfølgelig ikke forstå, hvad *hoppe paradis* og *rende bugneis* betyder, hvis man ikke kender legene. Men det gælder til en vis grad alle leksikaliserede udtryk. Man kan heller ikke tolke *lukke gærde* og *køre mælk* uden at kende udtrykkene og det, de betegner.

Men det er klart, at der ligger mindre information i *hoppe paradis* og *rende bugneis*, end der gør i *hoppe i paradis* og *rende på bugneis*. Det lokative er uspecificeret i de første, og *hoppe paradis* svarer både til *hoppe i paradis* og *hoppe til paradis*.

Typen kigge stjerner

Typen *kigge stjerner* har også intransitivt verbum, men verbet er kun i metaforisk forstand et bevægelsesverbum.

kigge stjerner

kigge nytårsny

kigge ål

lyse gnoste (dvs. spurve)⁹

Man kunne spørge, om *kigge* og *lyse* kan tolkes som transitive, med betydningen 'bekigge' og 'belyse'. Så ville der være tale om normale konstruktioner med inkorporeret objekt betegnende patiens. Men det ville være en ad hoc-tolkning, for man kan ikke sige *kigge stjernerne* og *lyse gnostene*, og der er heller ikke andre transitive forbindelser med *kigge* og *lyse*.¹⁰

Substantivet må have den semantiske rolle lokativ. *Kigge ål* betyder 'kigge efter ål', *kigge stjerner* betyder 'kigge efter stjerner' (således VSO) eller 'kigge på stjerner', og *lyse gnoste* betyder tilsvarende 'lyse efter gnoste' eller 'lyse på gnoste'. Det er netop uspecificeret, om det er 'efter' eller 'på'.

Pointen er igen, at den semantiske rolle er umarkeret, og at de inkorporerede forbindelser herved ligner faste sammensætninger. *Stjernekipgeri* og *gnostelysning* ville være helt regelrette dannelser.

⁹ *Lyse gnoste* er en fornøjelse, der består i at lyse med en lommelygte ind i tagskægget på stråtaget for at se spurvene, der sidder dér, og eventuelt tage dem i hånden.

¹⁰ Ordbøgerne tolker undertiden de intransitive verber i inkorporeringsforbindelser som transitive, se fx Norsk Ordbok under *hoppa* 2. Man redigerer de enkelte ord ved hjælp af ad hoc-tolkninger, fordi man ikke kender det grammatiske system. De store ordbøger burde have tilknyttet grammatikere, der kunne rådgive og undervise redaktørerne.

Typen løbe fastelavn

En tredje type med intransitivt verbum er typen *løbe fastelavn*:

gå, rende, løbe, ride, synge fastelavn

gå, rende, løbe helligtrekonger

løbe nytår

buldre fastelavn

buldre jul

Det vil sige fejre fastelavn, helligtrekonger osv. ved at gå, rende, løbe, ride og synge (i optog eller flere sammen) eller ved at buldre 'holde larmende gilder'.

Alternative fraser med præposition er ikke belagt – fx *ride om fastelavn* eller *ride i fastelavn* – og man har derfor ingen hjælp til at bestemme den semantiske rolle. Man kan måske kalde den "occasionalis" – betegnende anledningen.

Men pointen er igen, at rollen er umarkeret, og at de inkorporerede konstruktioner ligner faste sammensætninger, fx *fastelavnsridt*, *-løb*, *-bulder* og *fastelavnsløber*, *-rider*. (De nævnte sammensætninger er alle eksisterende, jf. Ømålsordbogen).

Springe buk

I de foregående typer har jeg bestemt substantivets rolle ud fra verbets og substantivets semantik. Men der findes tilfælde, hvor man ikke kan bestemme rollen éntydigt. *Springe buk* er et af dem.

I de fleste ordbøger tolkes *springe buk* som 'springe over buk'. Bukken er den person, man springer over, og har den semantiske rolle lokativ. Men bukken kan lige så godt være ham, der springer. Så er *buk* subjektsprædikativ og har den semantiske rolle agens.

I mit materiale har jeg omkring 50 forskellige fraser med inkorporeret subjektsprædikativ, og typen er ikke helt uproduktiv. Det er fraser med placeringsverber eller ateliske bevægelsesverber som fx:

stå vagt - sidde vagt - gå vagt

bo nabo til nogen - stå nabo med nogen

springe soldat - ligge soldat - gå soldat

hoppe hare

stå buk - løbe buk - ?springe buk

Stå *buk* siger man mange steder om ham, der står bøjet i legen. Løbe *buk* siger man i Vendsyssel om ham, der tager tilløb og springer over. Springe *buk* ville passe hertil.¹¹

Men pointen er, at frasen *springe buk* er semantisk tvetydig. Og det er den, fordi det er en mulighed, at et intransitivt verbum kan forbindes direkte med et substantiv, der betegner lokativ.

Reciprokke konstruktioner

I ældre dansk – og dermed i de traditionelle dialekter – var den reciprokke form en levende bøjningsform. Og de reciprokke verber kunne knytte et substantiv til sig – med eller uden præposition – fx *rykkes krog* og *rykkes i krog*.

De reciprokke konstruktioner er præsenteret af Skautrup i en festskriftartikel til Aage Hansen (Skautrup 1964). Skautrup bringer 64 forskellige reciprokke verbalformer, og hans liste er langt fra udtømmende. Det er former som *bandes, bides, kives, nives, nappes, rives, skubbes, skændes, slås, stanges, strides, toppes* – og de mere kærlige *kysses, klappes* og *næb-bes*. Men det er kun en mindre del af verberne, der forekommer med inkorporeret substantiv.

Jeg har suppleret Skautrups materiale, og mit samlede materiale indeholder nu 34 forskellige fraser med inkorporeret substantiv, fordelt på 17 forskellige verber.¹² Med verbet *rykkes* findes således følgende fraser:

rykkes hår

rykkes galt

rykkes gren (eller grin)

rykkes kæp

rykkes krog

rykkes kattedrud (med varianter)

rykkes reb eller tov

rykkes i krog

rykkes i kattedrud

rykkes i reb eller tov

Betydningen af *rykkes hår* giver sig selv. De øvrige betegner forskellige former for kraftprøver, hvor man skal forsøge at rykke modparten til sig.

Jeg vil ikke analysere alle 34 fraser, men kun nogle udvalgte eksempler:

¹¹ Ordet *buk* kan betegne (1) et handyr, og (2) en type trækonstruktion på fire ben. Nogle ordbøger har *springe buk* under (1), andre under (2). Tolkningen som agens forudsætter betydning 1. Frasen *springe buk* er i øvrigt ældre end gymnastikredskabet *buk*. - Ømålsordbogen og Den Danske Ordbog har *springe (over) buk*, men det er en fejl i Ømålsordbogen, for der er ingen belæg med *over*.

¹² I norsk findes tilsvarende fraser, se fx Norsk Ordbok under *dragast* 10. I SAOB har jeg derimod ikke fundet eksempler på den reciprokke type.

Brækkes fingre, vendes hånd og stikkes galt betegner kraftprøver eller udholdenhedsprøver. I *brækkes fingre* fletter man sine fingre ind i modpartens og forsøger at få ham til at give efter; i *vendes hånd* griber man om modpartens hånd og forsøger at vende den; i *stikkes galt* sidder man på hug og forsøger at vælte modparten ved at stikke til ham med en kæp, som man holder bag knæhaserne. Verberne er transitive, og substantiverne har rollen patiens.

Glos kat er en styrkeprøve, hvor to personer ligger på hænder og knæ med ansigterne mod hinanden og med et reb om nakken og skal forsøge at trække modparten til sig, over en grøft eller over en streg i jorden. De glør på hinanden som to gale katte. Verbet er intransitivt, og substantivet *kat* kan tolkes som lokativt – ligesom i typen *kigge stjerner*. Det er fristende også at tolke *kat* som subjektsprædikativ: Man er en kat, der glør på en kat, men *glo* hører ikke til den kategori af verber, der normalt kan tage subjektsprædikativ, dvs. placeringsverber og ateliske bevægelsesverber. Det ville i givet fald udgøre en undtagelse.

Kastes ben og kastes krog er betegnelser for en kraftprøve, hvor begge personer ligger ned og skal forsøge at kaste modparten om med sit bøjede ben, der er flettet ind i modpartens bøjede ben. Substantivet er ikke patiens, men instrumentalis. Man kaster ikke benet, man kaster modparten *med* benet (eller benkrogen).

Hugges kniv, hugges hårdæg, hugges æg og hugges griffel er betegnelser for en leg, der består i, at to drenge hugger deres knive eller grifler mod hinanden for at se, hvis kniv eller griffel der kan holde til det. Substantivet kan tolkes som lokativ: Man hugger *i* kniv, eller som instrumentalis: Man hugger *med* kniv. Faktisk gør man begge dele: Man hugger *i* modpartens kniv *med* sin egen kniv. Den lokative tolkning bekræftes af, at det stedvis hedder *hugges i kniv* og *hugges i hårdæg*.

Strittes klove er en kraftprøve, hvor to modstandere med et reb om nakken eller om benet skal forsøge at trække modparten til sig. De sætter "klovene" spredt i jorden og forsøger at stå fast. Det inkorporerede substantiv kan tolkes som instrumentalis: Man stritter med klovene, eller som patiens i en kausativkonstruktion: Man stritter klovene i jorden. (ODS har fraserne *stritte med benene* og *stritte benene i jorden* under II. *stritte* 2.4, samt *stritte klove* i betydningen 'stritte imod' under I. *Klov*).

Ligesom andre verber danner de reciprokke verber sjældent faste sammensætninger. *Benkastes* og *knivhugges* findes ikke, og *mundhugges* og ældre *hårdrages* må betragtes som undtagelser. Men verberne kan – som jeg her har vist – danne løse sammensætninger ved hjælp af inkorporering. De inkorporerede substantiver er umarkerede mht. semantisk rolle, men analysen viser, at rollen kan være patiens, lokativ og instrumentalis – og at rollen kan være tvetydig. De løse sammensætninger opfører sig herved ligesom faste sammensætninger med verbalsubstantiver.

Eller sagt med andre ord: Det materiale, der her er fremlagt, bekræfter analysen af inkorporering som en form for sammensætning.

De reciprokke konstruktioners dannelse

Nogle af de reciprokke verber kan forekomme både med og uden valensled:

stødes pande	stødes
rykkes kæp mfl.	rykkes
trækkes kat	trækkes
huttet knive	huttet ¹³

Ved siden af *stødes pande*, *rykkes kæp* osv. findes også *stødes*, *rykkes* osv. uden valensled.

Men andre reciprokke verber forekommer kun med valensled:

strittes klove	*strittes
knytted næve	*knytted
vendes hånd	*vendes

Det kan hedde *strittes klove*, men ikke *strittes*, og *knytted næve*, men ikke *knytted* osv. Der foreligger altså ikke et reciprokt verbum *strittes*, som tilføjes et valensled *klove* ved inkorporering.

I nogle tilfælde – men ikke i alle – forekommer der en ikke-reciprok frase svarende til den reciprokke:

hugge kniv	hugges kniv
trække krog	trækkes krog
stritte klove	strittes klove

¹³ *Huttet* betyder 'bytte'. At *huttet kniv* var en fornøjelse blandt drenge og karle (der ikke havde penge at købe for).

?knytte næve	knyttes næve
?vende hånd	vendes hånd

Knytte næve og *vende hånd* er ikke belagt. Man kan antage, at den ikke-reciprokke frase er dannet først, og at den reciprokke derpå er dannet ved frasebøjning. Så må *hugge kniv*, *trække krog* og *stritte klove* anses for primære i forhold til *hugges kniv*, *trækkes krog* og *strittes klove*, og det må betragtes som et tilfælde, at *knytte næve* og *vende hånd* ikke er optegnet.

Men det er også muligt at antage, at de reciprokke fraser kan være resultat af en slags samdannelse: på én gang inkorporering og reciprokering. Så behøver fraserne *knytte næve* og *vende hånd* ikke at have foreligget som etablerede fraser. Og *hugge kniv*, *trække krog* og *stritte klove* behøver ikke at være primære i forhold til de tilsvarende reciprokke fraser, men kan være nyere, dannet til afløsning af de reciprokke.

Afsluttende bemærkning

Jeg har her analyseret nogle konstruktioner, som jeg har kaldt for "særtilfælde". Man kan måske mene, at disse særtilfælde er eksempler på, at "every grammar leaks". Men hvis det er tilfældet, vil jeg hævde, at grammatikken lækker på en systematisk og interessant måde.

Litteratur

- Baron, Irène (1994) Substantiviske komposita i valensteoretisk perspektiv. *Lambda nr. 20*: Handelshøjskolen i København: 7-18.
- Baron, Irène (1995) Complex Noun Phrases in Danish. A Valency Perspective. *Studies in Valency, Rask Supplement Vol. 1*, ed. Lene Schøsler and Mary Talbot. Odense University Press: 29-62.
- Herslund, Michael (1995) The Object Relation and the Notion of Incorporation. *Studies in Valency, Rask Supplement Vol. 1*, ed. Lene Schøsler and Mary Talbot. Odense University Press: 1-18.
- Mikkelsen, Kr. (1911, genudgivet 1975) *Dansk Ordføjningslære*. København.
- Nedergaard Thomsen, Ole (1991) Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation in Danish. *Acta Linguistica Hafniensia Vol 23*. Copenhagen: 145-196.
- Nedergaard Thomsen, Ole (1992) Unit Accentuation as an Expression Device for Predicate Formation. The Case of Syntactic Noun Incorporation in Danish. *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective. Papers from the Functional Grammar Conference in Copenhagen 1990. John Benjamins Amsterdam/Philadelphia*: 173-229.
- Nedergaard Thomsen, Ole and Michael Herslund (2002) *Complex Predicates and Incorporation. A Functional Perspective. Travaux du Cercle Linguistic de Copenhagen. Vol. XXXII*. Copenhagen: C.A. Reitzel.

Pedersen, Karen Margrethe (1996) Verbalsubstantiver på –ende i de danske dialekter. *Danske Folkemål bind 38*: 17-86.

Skautrup, Peter (1964) "At bukkes pande". *Danica. Studier i dansk sprog. Til Aage Hansen*, ed. Inst. For Jysk Sprog- og Kulturforskning. Universitetsforlaget i Aarhus: 145-163.

Ordbøger

Jysk Ordbog (A-Hu). Netudgave på adressen www.jyskordbog.dk. Udg. af Peter Skautrup
Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet.

Norsk Ordbok 1 ff., 1966ff. Udg. af Det norske Samlaget. Oslo.

Ordbog over det Danske Sprog (ODS). 1-28, 1919-1955, med supplement (ODS-S) 1-5, 1992-2005. Udg. af Det danske Sprog- og benhavn.

Ordbok öfver Svenska Språket (SAOB) 1ff, 1898ff. Udg. af Svenska Akademien. Lund.

Videnskabernes Selskabs Ordbog 1-8, 1793-1905. København.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1ff, 1992ff. Udg. af Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.